

اعمال خیر

حقیقت

سرایی غزل

مرتب

حیدر قریشی

_____ ناشر _____

جدید ادب پبلی کیشنز خان پور

_____ تعاون _____

ممتاز اکیڈمی مجھڑہ واہن

(بجھتی پھیکے بن)

کتاب داناں _____ سرایکی غزل

مرتب _____ حیدر قریشی

گنتری _____ ترے سو

چھپی دی تاریخ _____ ستمبر ۱۹۸۰ء

سرورق _____ شفیق فاروقی

کتابت _____ عطا اللہ طارق دھیر سہ

چھاپے دے مالک _____ ریاست حسین خان

چھاپے داناں _____ نامی پریس پینسہ اخبار بازار انارکلی لاہور

چھاپن والے _____ جدید ادب پبلی کیشنز خان پور

تعاون _____ ممتاز اکیڈمی بھٹہ واہن

کل _____ چھی مد پتے

PDF By: Ehsan Awan

Cell No.: 0345-8711418 , 0302-7642151

اباچی دے ناں

جے ماہ پولی کون بچل ویسوں
تاں کتھاں وانگوں رُل ویسوں

قصر میاں الہی بخش سراہی لیکھی

لتیہ شہر

فهرست

- ۸ غزل تسنیر و دلجو در دوزخ
(۲-۱-۲) - تسنیر و دلجو
۱۵ غزل در دوزخ
۴۰

گفتگو
سرداشی غزل
(عبدالله شیری)

غزلون

- ۲۱ شید (نعل جعوی)
۲۲ نقوی (نعل جعوی)
۲۵ قیس غریبی
۲۷ قنار و حیدر و دایم
۲۹ غزلین شایه
۳۱ محمود و از راجم
۳۳ شیرینا طوسی
۳۵ ناصر فیس
۳۷ قدیم ملک
۴۰ ناصر و نقوی
۴۲ قیس و کوه
۴۴ پرورین و غزلین
۴۶ نیاز حبیب و نقوی
۴۸ بیشتر و نقوی
۵۰ شید (نعل جعوی)
۵۲ جعفر و بلوچ
۵۴ قنار و حیدر و دایم
۵۵ خلق و دایم
۵۸ حیدر و نقوی
۴۰

حسن نقوی
کیف (نعل جعوی)
دانش و رحمتی
صدیق و دایم
دانش و سوسکی
خان و آتش و دایم
دل شیرین و حیدر
سیلم و حسن
دایم و بلوچ
دختر و یاد
فرهت و از راجم
عبدالله و نقوی
سیف و شید
ناصر و شایه
شیرین و شایه
ایمان و دایم
پرورین و دایم
طلعت و کوه
حسن و دایم

گفتگو !

آج توں کچھ ورہے پہلاں سرایتیکی اپن تنقید دا خانہ اعلیٰ خالی ہا۔ دل کچھ لوکاں نے ہمت
 نال کم گدھاتے ایں طراں سرایتیکی تنقید دا مذہ بدھیج گیا۔ میڈے نزدیک ایں ویلے
 سرایتیکی تنقید اپن سب توں اہم ناں سیس مہی قیصرانی دا ہے جنہاں دی علمی بصیرت
 تے تنقیدی بھارت دا ایں غائبانہ طور تے نیار سند ہاں تے میڈے دل وچ ابناں دا
 بہوں احترام تے محبت ہے۔ پچھلے ڈیہاں سو جھلا "نمبر ۱۶" اپن ابناں دا اک تنقیدی
 معنون چھپا ہا، جیندے وچ ابناں نے سرایتیکی زبان دے مزاج تے غزل دی صنف
 دے مزاج دا جائزہ لکھن تے سرایتیکی اپن غزل گوئی کون مستور کبڑ تے
 اے معنون پڑھ تے میگوں خیال آیا جو اساڈی سرایتیکی تنقید اپن امن
 تیں صحت منداختلاف رائے کرن یا اوکوں بشاشت نال قبول کرن دی کوئی
 داغ روایت قائم نہیں تھی کیوں نہ میں ایں سلسلے وچ بدھ تے گوشش
 کر ڈیکھاں۔ چنانچہ قیصرانی سیس دے اوں معنون دے جواب اپن دل میں وی
 اک معنون لکھیا تے بن قیصرانی سیس دا معنون۔ میڈا جوابی معنون تے دل غزل دی
 اہمیت دے حوالے نال سرایتیکی دے اہم غزل لکھن آلیں دیا جو نثر و ہاں
 غزلاں دا اک انتخاب حاضر ہے۔ ایں انتخاب دے سلسلے وچ میں گوشش کیتی
 اے جو جتنے دی اہم غزل گو شاعر بن ساریں دی ہک ہک غزل ضرور مشاغل کر گھل
 میڈے اپنے علم دے مطابق سارے اہم ناویں وچوں لکھ تارک شید قیصرانی سیس دا ناں
 رہ گئے۔ ابناں دی غزل نہیں مل سگی۔ بے ابناں دی غزل ملدیندی تاں ایں انتخاب
 وچ مشاغل ہندی۔ (بن ناں رشید قیصرانی مین کون لکھ دی ہیں ڈے سگدے)
 قرآن مجید تے ناں وی رہ گئی۔ رشید عثمانی، نثر محمدی، قرآن مجید، قرآن
 پر ابناں توں علاوہ دی جے کوئی اہم ناں چک گئے تاں میڈی طرفوں ایں کوتاہی تے معذرت
 میں یقین رکھینداں جو سرایتیکی ادب دے سارے پڑھے لکھے قاری تے خاص طور

تے ہیں م۔ ی قیصرانی میں منتظر جیسی کتاب کوں خوش دل نال قبول کر لیں چے بازی دی فدا نام
 کیتے بغیر اختلاف رائے و احق اجتہد ہر کس کوں حاصل ہے تے میں وی کہیں سنجیدہ اختلاف رائے
 کوں علمی سطح تے خوش آمدید اکیساں کتاب دے آ خراج میں نن دے بارے اپنا ہک
 مضمون وی شامل کریندا پیاں تاں جو فن دے بارے میڈی سوچے دا زاویہ کہیں نوں اوڈھ
 ناں رہے۔

آ خراج اللہ مولا پاک داسکر پڑھن وی ضروری سمجھاں جیہڑا میں جیسے نالائق
 کوں بعض اپنے فضل، اپنے پیار تے اپنی رشتہ نال اے علمی تے ادبی مقام ڈھنڈے بیان
 ترتیب دی ڈیندا ہے۔ میں اپنے غمزنے نیاز نال اللہ مولا پاک داسکر گزار ہاں

۲- ی- قیصر دنی

غزل شریکی دامزاج

غزل عربی زبان والفظائے حنیفاً مطلب تہمتیں نال کالہ ہزار یا ترمیمیں دے سوئپ تیں
 عشق وغیرہ دے متعلق گفتگو تیں یا دل فرایت تیر، پیالہ و شراب دی کالہ بات، شامری دی
 ایں صنف داسندھ عربی زبان اپج بدھا گیا اسلام دے آوان کنوں پہلے عرب دے شاعر غزل
 کنوں زیادہ قصیدے کوں استعمال کریدے ہن، پر و فیس آربری دے مطابق عرب بڑیل
 دے شیرت ادب سیکھیکے نو ریج کیس چھڑا قصیدے دے دج اگیا۔ البتہ جڈن عرباں کوں ترقی
 یافتہ تہذیبیاں نال واسطہ پیا تاں صورت کجھ دیکھ گئی اوی خلافت دے چھیکڑی تیں عباسی
 خلافت دے موہریں سائیں اپج ایں ادب دے تاریخ داتاں کوں قصیدے دی فارم
 اپج مگر مختصر غنائیہ منظومات زیادہ تعداد اپج لدن (قصیدے دی فارم اپج ایں مانگوں
 جو ایہہ منظومات تانیہ وار ہوندیاں ہن تیں مختلف دزناں اپج لکھج سگیندیاں ہن مگر
 CONTENT اپج ایہہ منظومات قصیدے کنوں ایں طرہاں ہٹ کے ہوندیاں
 ہن جو ابنا داسر شعراں اپج تیں مکمل مضمون ہوندا ہائی جب کہ قصیدے دے دج بک وحدت
 موضوع ہوندی ہے) ایہہ مختصر غنائی تے عشقیہ منظومات غزل دے ناں نال مشہور تھئے۔
 شروٹا اپج ایہہ موضوع زیادہ تر ترمیم، عشق، سن، شراب، پیالہ وغیرہ وغیرہ ہوندے ہن
 عربی زبان اپج غزل دے پیوں دڈے دڈے مثلاً ابو نواس، عمرو بن ابی ربیعہ، جریر،

فیروز دہلی میں ہے ان کثرتِ استاد شاعری دے نال آندن۔ عرباں کنول غزل فارسی اچ
آن دڑی فارسی اچ غزل دے پہلے شاعریں دچوں ردوکی، دقیق، شعری، البوالفراج،
ردی، مسعود سلیمان تیں انوری وغیرہ شامل ان۔ فارسی غزل داناچ، حافظ شیرازی اے
جمیدے برابر دا غزل گوشتِ امر شاید حالی تیں پیدا نہیں تھیا۔

برصغیر پاک و ہند اتیں مسلمان بادشاہاں دے قبضے نال فانی ہاں اتھال ائی تیں اپنی
صنعتِ سخن سمیت ائی۔ دربار تیں اشرافیہ (ARISTOCRACY) دی زبان ایسا فارسی زبان
ہئی مگر برصغیر دے مقامی لوکاں دیاں لوبیاں اوہے بن جیرھیاں صدیاں کنول اتھوں دی
بھوئیں تے دھرتی کنول چھیاں بن انہاں دچوں ہک انری ہندوستان دی وادی گنگا و جہنا
دی پولی ہندوستانی یعنی اردو ہائی چنانچہ جیرھلے مسلمان بادشاہاں تیں اشرافیہ نے اپنی کالھ عام
لوکاں تیں رعایا توڑیں بجاوٹن شروع کیتی تاں فارسی دے علاوہ ہندوستانی زبان دی
استعمال کیتی مگر رسم الخط عربی فارسی وادی رکھیوئے ایں توں علاوہ مسلمان اشرافیہ نے اپنی
کالھ مہاڑیں تے گفتگو دے ذریعہ ہندوستانی پولی وچ فارسی، عربی تیں ترکی دے لفظ
گھسور ڈٹتے۔ رہی ہئی کسر مسلمان شاعراں نے پوری کر ڈتی جنہاں ہندوستانی وچ عربی
تیں فارسی تیں ترکی دے لفظاں کول خوب داڑ ڈتا ایندا نتیجہ ایہ نکلتا جو کجھ عرصے
بعد ہندوستانی پولی اتیں عربی تے فارسی دا اثر ہوں زیادہ تھی گیا چنانچہ ایہ پولی ہندوستانی
کنول اردو اکھوہ بنے گئی جیویں جو اتلی سطر اں وچ عرض کیتا کہ اردو اتے مسلمان
بادشاہاں تیں اشرافیہ دے سانگے عربی تے فارسی دا ہوں زیادہ اثر پئے گیا۔ چنانچہ
اردو سطر اں تے شاعری وچ عربی تیں فارسی نام (FARSI) سنگ درجیاں طرحاں
غزل اردو وچ پئی تیں اردو شاعری دی ہک پکی تے مستقل صنعت بن گئی۔

انگریزاں نے جیرھلے پنجاب تیں پاکستان دے پنجاں علاقیاں اتیں قبضہ کیتا
تاں انہاں نے اتھوں دے مقامی لوکاں دا ذریعہ تعلیم اردو مقرر کیتا۔ چنانچہ موجودہ
پاکستان اچ اردو رابطہ (LINGUA FRANCE) تیں تعلیمی زبان بن گئی
ایندہ نتیجہ ایہ تھیا جو مقامی شاعراں تے ادیبان نے (بادجو وایں کالھ دے جو
انہاں دی مادری زبان اردو نہ ہئی) اردو کول اظہارِ ذریعہ بنایا۔ پاکستان
دی آزادی توں بعد اے حالت مزید پک گئی مگر بولیں بولیں مقامی زبانیں

دی اپنی ہستی منوان دا اہر شروع کر ڈتائیں پڑھے لکھے شاعر حضرات نے اپنی اپنی مادری زبانوں بڑو توجہ ڈتی۔ پھل پھل کوڑائیں کھوڑا ایہہ بے وایں شاعر تیں دانشور پوری طرحاں اردو دے کن کسراچ پھتے ہوئے بن بننا پچہ شاعراں نے اپنی مقامی زبان دہن ہو پھو اردو دیاں فارم (FORMS) استعمال کینیاں۔ ایہہ حالت ہن جنھاں دے دچ سرائیکی شاعراں نے غزل دی فارم استعمال کیتی۔

سرائیکی دچ غزل دامانی کوئی خاص قابل ذکر نہیں۔ اتلی سطران دچ اکھیا گئے جو غزل عربی کنوں فارسی، فارسی کنوں مسلم ہندوستان دے پایہ تخت دہلی۔ دہلی دے حوالے نال اردو زبان اچ تیں اردو کنوں سرائیکی دچ آئی ۶۔ سوال ایہہ پیدا تھیندے جو کیا اساطی سرائیکی دی دشت، تانا پٹیا تیں مزاح غزل کون سباندے یا کوئی ناں؟ ایں سوال دے جواب دینے سرائیکی تیں عربی دی دشت، لغتیں تیں حرفیں دے ماترے تیں وزن کون ڈیکھنا پوسی۔ ماہرین لسانیات عربی کون (SEMITIC) سرائیکی کون ہندوستانی زبان ادبن (سرائیکی دی بناوٹ تیں دیکھری دچ درازا اثرات دے امکانات کون اکھاں توں اوڈھری کیتا دینچ سگیندا) ایں ساگوں انھاں ڈوہاں دے لفظاں دی بناوٹ تیں انھاں دے ماترے دچ فرق ۶۔

عربی دے لفظاں دچ زیر، زبر، پیش، شد، مذ، جزم وغیرہ لوری طاقت نال استعمال تھیندن۔ مثلاً زیر دی جاہ شد یا یک الع دی جاہ الع مدلا ڈیون نال لفظ دامتی تبدیل تھی دیندے ایندا مطلب اسے قبا جو عربی زبان دا ہر لفظ یک خاص وزن تیں ماترے رکھیندے، ایں ساگوں عربی سائ غزل کان پہوں موزوں ہائی جب کہ وادی سندھ دیاں زبانان سندھی ہنری پجالی وغیرہ دی ساخت غزل کیتے مناسب کائے کیوں کہ انھاں زبانان دے اکثر لفظاں دے وزن تیں ماترے دا دھم گھائے کنوں مادرار نہیں ایہہ ستران کچھ حد تہیں صحیح مگر ایہہ حقیقت ۶ جو اردو دے ادیبان تیں اہل زبان دانشوراں نے تھوڑے جھین لفظاں توں سوا باقی سارے لفظیں دے وزن تیں ماترے

مقرر کر دیتے ہیں،
 سہرا نیکی زبان دی بناوٹ ہیں ایندے لفظاں دے نظر یے کور
 سمجھا دن کیتے پیتھوں غزلاں دے کجھ شعر ڈتے دیندے پن انہاں کنوں اندازہ
 تھیں جو کجھ مخصوص لفظ دا وزن ہیں ماترہ بک مصرعے اپج کجھ دتے پچا پچ کجھ ایس تبدلہ
 شاعراں نے شعری ضرورتاں کان بعض لفظاں کور خوا مخواہ پھیلے تانے نئے
 لمبا کیتے یا دت غیر ضروری حد تیں گھٹائیں استعمال کیتے ۔

۱۔ کئی مد میں دی مسافت ہے کیوں ملے تھیں
 میڈے وجود توں گھن کے تیدھی نگاہ توڑیں
 (اقبال سوکڑی)

۲۔ جے روح مینے تیدھی آم شام پارست ہی
 اے نامراد مسابیں پچ گئی پناہ توڑیں

۳۔ میں اوندکار ہاں اقبال کجھد انہیں جیں کور
 میڈے مظلوم فن دے ارتقا کور شرم آندی

اقبال سوکڑی سہرا نیکی غزل دا سرکھ ہواں تے نمائندہ شاعر ایہہ اتلے
 ترانے شعراں دی ونکی پیش کران واسطے ایہہ نہیں جو خدا نخواستہ اوندے فن
 اپج کوئی خامی و عیندا اشارہ تھیندا پئے (قارئین کنوں ارداس و جو کالج مہارڈے
 تناظر کور ذہن اپج رکھن) اتلے ترانے شعراں وچ لکیر لگے لفظ غور منگدن۔ مثال
 کان پہلے شعر دے پہلے لفظ "کئی" دی، "ی" دے ماترے تریکے شعر دے لفظ
 "کوئی" دی، "ی" کون تقریباً ڈیڈھے ان جب کہ ڈوہیں لفظ جے معنی اپج استعمال
 تھیندن۔ ایں طرحاں تریکے شعر دے لفظ "نہیں" دی آخری "یں" دے ماترے
 عام سہرا نیکی لفظ "نہیں" کنوں بہوں زیادہ جودن تاں شعر دا وزن پورا تھیندے
 نہیں تاں شعور وزن کنوں مکمل کسی ڈوہجے شعر دے الفاظ۔ میڈی تیدھی (توڑیں عام
 بول چال اپج کجھ وزن دے ہن) دے ماترے میں وزن جے تائیں گھٹ و دھہ دیتے
 وچھن شعر جے وزن تھی دیندے۔ اقبال سوکڑی دے ایہہ ترانے شعر حص مثال ڈیون

سانگوں پیش کیتے گئے ایندا مطلب ایہہ ہرگز نہیں جو اقبال نے جی طرحاں تہی ہرمت وزن، مترے وچ انھاں لفظاں کوں دریتے او فلفط، بلکہ اصل صورت ایہہ ہے جو اقبال نے انہاں دے مترے گھٹائے دھائے ایہ سانگوں ان جو انہیں سرائیکی لفظیں واکوئی وزن متعین یا مقرر نہیں بلکہ شاید متعین تھی نہیں سگدا کیوں جو سرائیکی دی بنادٹ غریبی کنوں (DIAMETRICALLY) مختلف ہے سرائیکی نزل دے سرکڑھویں شاعریں دے کلام اچ لفظیں وادرتارا ڈھٹا وچ سگندے۔

۱۔ جن کنوں میگوں بچا وودو کتو، منت منو
باز جی دامیگوں ہستی کنوں بار اچکے

(قیس فریدی)

۲۔ (میگوں) دالفظ ڈوباں معریاں وچ انجوانج ماتریں وچ ہے
دت کہیں سوہنی کہیں مینوال کوں کارا ڈٹے

(سرور گوبلائی)

۳۔ میں دوا جیندا کبت دے سہارے دے سوا دے
روزن پورا کوں کیتے معرہ وچ "لفظ کہیں" دے مترے ددھا دن تے
معرہ وچ دے لفظ "وہا" کی شد لہاون ضروری تھی گیا ہا

۴۔ کیوں باندھایا میں ڈیکھ تے جھاں آتے کوٹ دی
بچ وچ ایہہ بھیاں کندھیاں ہنی اجمو ڈھاں تے

(ریاض رحمانی)

۵۔ پیادی، ی۔ دا وزن ہوں گھٹا ڈٹا گئے جب کہ "کندھاں ہنی" دے لفظاں دے
درمیان چھوٹا کلا گھٹ ڈٹے گئے تیں نال ای، ہنی، وی، ی "کوں ددھایا گئے"
کئی دستیاں دھپ اچ اسان ٹڑیاں ہویاں ڈھیاں
مرجھا گئے بن تال تیدیاں یا داں دے کنول تک

(رشید مٹنی)

۶۔ کی وفت دے لفظاں وچ۔ یاں "دا وزن کتھاں میں" کھتے کتھیں کچھ ہے

اوتاں ہک تلھا کنڈا پیر دین جیز حال کا پیا ہا گلاباں وچ

(پیر دین عزیز)

خارا خرا خرا ہن خاراں دی گردن کالھ توں
جو شتر پھلاں کیتے میں نال نشتر ڈیکھ گھن

(نشتر غوری مرحوم)

نشتر غوری اپج دیاں دے تیں، پیا ہا دے وزن فیہ مولیٰ طور تے گھٹا ڈتے گھن۔
شعر وچ اپج عربی دے لفظ "شتر" نال سرائیکی لفظاں والا سکوک تھے "لفظ
کیتے" کوں درتیندے ہوئیں۔ "تیں" ت، دی دلی، ای "کو حذف کر ڈیا گئے"۔
ایں سرائیکی دے کجھ سرگز دھویں غزل گو شاعریں دے کلام دچوں محض وئی
سانگے شتر پیش کیتے گھن انہاں کنوں اندازہ تھی سگدے جو فارم دی حد توڑیں سرائیکی
زبان دی بناوٹ اتے غزل دیاں عروضی ضرورتاں آپت اپج سوکھیاں فی تھہندیاں
ہن ذرا نفس معنوں (CONTENT) دے حوالے نال کالھ تھی دے۔ سوال ایہہ
ہے جو کیا غزل واسطیڈیم سرائیکی دے فنکار کیتے اتلا پو لھا سوکھا ہے کہ جیندے ذریعے
فن کار اپنا مافی الضمیر اپنے جذبات تیں اپنی کالھ قاری تیں بچا گئے؟
کیا اپج دے دور اپج غزل انھاں گنجل تیں اوکھے سماجی حالات تیں ڈیہو ڈیہنہ دے
تغذات دے نتیجے اپج پیدا تھیںون آئے نویں تیں نویکے خیالاں واپار چا سگدی؟
انھیں سوالیں و اجواب ڈیوں سوکھا نہیں مگر عام مشاہدے توں اے ظاہر تھیندے
جو غزل سرائیکی فنکار کیتے کوئی اتلا چکا میڈیم نہیں ایں توں علاوہ چونکہ غزل اردو
دی واٹ سرائیکی اپج آئی ایں سانگے سرائیکی غزل محض سرائیکی لفظیں و اچہلا
پاتی ہوئی اردو غزل اے۔ سرائیکی غزلاں ڈیکھ کیں اے ظاہر تھیندے جو سرائیکی
غزل گو سوچ پیدا اردو وچ، ہمیں دل سرائیکی لفظ گول گول کیں ہک رباعی شے تخلیق کریندے
جیرھی سرائیکی مزاج کنوں مختلف ہوندی، ایں توں علاوہ سرائیکی غزل گو اردو،
فارسی تے عربی دے لفظ بناں ضرورت درتیندے جنھاں دے نال ادندے نال
ادندے شعریں وچ رعب داب نہیں پھون پھات تاں آدیندی، مگر سرائیکی دی سٹھاس

سسرا نیکی زبان، اکو لاکر لاجتہیں سسرا نیکی مٹی دانیا ن تیں جھک نوانی نہیں آندی ۔
 سسرا نیکی عوام نے دی بن توڑیں غزل کوں نہیں تمویا ۔ ایں وعدے داثبت اسے ہے
 حوان پڑھتوں ان پڑھ سسرا نیکی کوں دی ڈر برہ، کافی انظم ۔ رہاٹی، وار، گمڑو، چھلا، گھیر
 دہڑو، داکوئی نہ کوئی پورل ضرور زبانی یاد ہوئی انیسے الٹ کوئی پڑھیا لکھیا سسرا نیکی دی ایچا نہ ملی
 بیہ کوں کوئی شعر یاد ہوون ۔ چھڑی ایں کالھ کونل سسرا نیکی غزل دے عوام اپنے آوزو دا
 تہ نگارے ایں بحث کونل ایہ نتیجہ کڈھیا ونج سگنیرے جونارم میں کنٹینٹ، ڈوہاں حایاں
 نال سسرا نیکی نہیں غزل آپت اچے فی ٹھہندیاں ۔ اس اڈے شاعریں کوں غزل دی جاد کئی ہی
 صنعت سخن درتھی پورے جیرگی اچے دے گجلی سماجی حالات تیں بہت نویاں قصاواں دے
 نتیجے اچے نو لکھے انسانی جذبیان تے خواہشاں واسوئشا اظہار کمرے تیں جیون دی بری نال
 پترہ باش سوچاں دا بار چاون جوگی ہووے :

سرائیکی غزل

غزل بک ایچی منسوب ہے جنید اپنا بک خاص مزاج ہے جیہڑا اردو سے اپنے بک طویل تاریخی
تسلل دا نتیجہ ہے۔ بے شک غزل عربی تے فارسی زبانیں دے ذریعے اردو اپج تے ولا سرائیکی اپج
آئی۔ پر ایہ سارا عمل کیسے معنوی طریقے تال نہیں تھیابلاکہ انہاں زبانان تال غزل دی فطری تم آہگی
دے تال ای سارا عمل تھیانے اوں فطری انداز تال ای عمل دا ارتقاء تھیندا پئے تے تھیندا رہی۔
سین م۔ ی قیصرانی اپنے معنون ”غزل تے سرائیکی دامن مزاج“ اپج ایہ نتیجہ اخذ
کیتے جی سرائیکی زبان دامن مزاج غزل دے مزاج کنوں ابج ہے۔ ایں واسطے سرائیکی غزل
دی صنف کوں چھوڑ تے اساڈے شاعرین کوں کوئی جی صنف گولشی چاہیدی اے۔

اصل مسئلے ڈوں آدن توں پہلے میں سین م۔ ی قیصرانی دے مذکورہ معنون دے
ایں مسئلے توں غیر متعلق پر بک اہم نکات دے متعلق دی وضاحت کرن ضروری سمجھاں۔ برصغیر اپج
مسلمانیں دی آمد تے دل اردو بعد فارسی ہری، ترکی تے مقامی زبانیں دی آمیزش تال اردو
زبان اپنے مکانات تال کھل تے سامنے آئی جی۔ تے اے سارا عمل وی فطری انداز تال تھیابلا
سین قیصرانی لکھیندن۔ ”مسلمان انٹرانہ نے اپنی کالھ مہارٹیں تے گفتگو دے ذریعہ ہندوستانی
بولہ وچ فارسی عربی تیں ترکی دے لفظ گھسور ڈرتے۔ رہی سہی کسر مسلمان رشتہ اں پوری کر ڈتی
جہاں ہندوستانی رچے عربی۔ فارسی تیں ترکی دے لفظاں کوں خوب وار ڈتایا۔ (سوجھ بولت)
قیصرانی سین دسائیں تہذیبی توں اے ثابت تھیندے جہاں اردو زبان کیسے معروضی
تے تاریخی صورت ڈے بکائے بک معنوی عمل دا نتیجہ ہے۔ اے تہذیب اپنی جیاد سمیت غلط
ہے۔ اردو زبان اپنے فطری انداز تال ای ابجری تے ابج دے وچ مسلسل نکھار ای امدادیند

کہیں دی مصنوعی عمل نال ایندے دچ کڑھائیں دی کوئی تبدیلی نہیں آندی د پنج سکی، پاکستان
 مٹی دے بعد پاکستان دی اردو تے ہندوستان دی اردو دچ الگ الگ تبدیلیاں آیاں تے
 ایہہ تبدیلیاں برصغیر دی تقسیم دے تاریخی عمل دا نظری نتیجہ بن۔ پاکستان اچ کچھ لوکاں نے
 لکھو تے دلی دے روزمرہ تے محاورہ دے کفظ دا مسئلہ کھڑا کر تے انہاں نظری تبدیلیاں
 کوں رد کن دی کوشش کیتی۔ ایس ساگوں باقاعدہ انجن سازی دی پٹی گئی لیکن کوئی مصنوعی بند
 انہاں فطری تبدیلیاں کوں نہ روک سگیا۔ بیاں کالھیں تاں ہک پاسے چار کھو۔ صرف ہک
 لفظ "مواد" کوں تبدیل کرن دا معاملہ ای ڈیکھو گھنوں۔ ماہر القادری نے اخباری تے رسالیں
 دے "مواد" کیتے "موادہ" دا لفظ تجویز کیتا۔ تے ایوں راہج کرن کیتے باقاعدہ کوشش کیتی
 گئی جنید دے دچ "جنگ" جیہا رڈا اخبار تے رہیں اسروہوی جیسے دڈے ادیب دی مثال
 بن۔ پر صرف ہک لفظ کوں مصنوعی طریقے تے راہج کرن دی کوشش دی کامیاب نہ تھی سگی۔
 لہذا قیصرانی سین پہلے اے سمجھ گھٹی جو اردو زبان کہیں گھسرم گھسور تے کسراں کڑھن نال
 نہیں نکھری۔ بلکہ اپنے فطری انداز نال ابھری تے نکھری۔

سرائیکی غزل کوں رد کر تے کہتے سرائیکی نہیں غزل دی وقت، لفظیں نہیں جڑیں دے ماترے نہیں
 وزن "کوں بنیاد بناتے قیصرانی سین مختلف غزلیں دے جو ایس نال وضاحت کیتی جو سرائیکی دا غزل
 گو کہ قافیہ پکا لفظ کوں زیادہ چمکیندے تے کہتیں زیادہ گھٹا دیندے۔ پر کمال دی کالھ اے ہے جو
 سرائیکی غزل کوں ادھیڑی بنیاد تے رد کریندن او کوں خود سرائیکی دی خصوصیت دی ڈھیندن
 اعتراض ہے جو سرائیکی غزل گو کہ کڑھائیں ہک لفظ کوں زیادہ چمکیندے تے کہتے کڑھائیں گھٹا دیندے
 پہلے صورت تاں ساری سرائیکی شاعری اچ موجود ہے۔ تے ہک جلتے قیصرانی سین کوں اوندا
 ایں اعتراض دی کرنا پیتے: "سرائیکی لفظیں دا کوئی وزن متبعین یا مقرر نہیں بلکہ شانہ متبعین تھی
 نہیں سگدا کیوں جو سرائیکی دی بناوٹ غری کنوں DIAMETRICALLY مختلف ہے"
 (سوجھ بول) جیسے دیلے اے حقیقت ہے جو سرائیکی لفظیں دا کوئی وزن متبعین یا مقرر نہیں (تے سرائیکی
 شاعری دی ڈھجیاں صفا اچ دی ادا صورت حال، جیہڑی سرائیکی غزل اچ ہوتاں ول سرائیکی غزل
 کوں ایں بنیاد تے رد کر تے دایا جوازہ دیندے ؟

انتال موکڑی، تیس فریدی، سرور کہ بلانی، ریاض رحمانی تے رشید عثمانی دے جیڑے شعر حوالے
 دے طور تے پیش کیتے جن او خود قیصرانی سین دے مذکورہ حوالے دی بنیاد تے درست بن دیندن۔
 شاعر فروری مرحوم دے ایں شعر اچ لفظ "حشر" نے اعتراض کیتا ہے۔

نہ آخر خرابی زبانوں کی نہ گالیہ توں
جو شتر حبال کہتے میں نال شتر پیکو کھن
میں کھیندن "سر دیوت لفظ" شتر "نال مزید لفظاں والا سنوں تھے" (سوجھتا ہے) بیڈا
خباں اے جو نہیں جو تریں ایں شتر کوں لڑی قرأت اچے پڑھن دی گوشش کہتی اے۔ سر لکی اچے شتر
جیڑے مہوم نال امدے شتر خوری نے او ہا مہوم ادا لکیتے اینسے وچ اعترافن آلی کیا ہا لہ لہ۔ بیڈی عقل
نہیں سمجھ سگی۔

پروین عزیز داسے شعر حوالے دے طور تے پیش کیتے
ادتاں کہکھا کنڈا پر توں جیڑا لکاپیا ہا گلاب وچ
پر بن دی ایں غزل دے پہلے ڈر شعر ہوں خوبصورت ان تے غزل دی اصل بکری دی ادا
جیڑا اڈ سدا نہ ہا نقاباں وچ اب اچھیدا اپنے کتاباں وچ
اب بکرا چ تقطع (جیڑا قیصرانی میں پیش کیتے) تجھوں ادا ای نہیں۔ اندی بکری بدل دیندی اے
لہذا کہ اونیوں ای جیڑے شعر کوں بطور حوالہ پیش کرنا وی غلط ہے۔ غزل دا مطلع تے مقطع ڈوبا نہیں
تہا اے ساس بن بھدا خود جانن مایہ۔

پروین دے ایہ بے وزن شعروں علاوہ سارے شعرا نے بنائے تھیک تھاک ہن۔ مذکورہ
شعرا دے حوالے دے بعد قیصرانی میں جیڑے کھیندن۔ غلام دی مد توں سر لکی زبان دی
بنادٹ اتے غزل ویاں عروسی شریں ان آپت وچ سوکھیا تھنیاں (سوجھتا ہے)
معاف کرے جو۔ سر لکی زبان دی بناوٹ (جیڑے کی اندی) خفاقت اتینا زبانی غزلیت
انے غزل دیاں مای نہیں پوری شاعری دیاں ای عروسی شریں رتاں دل سوکھیاں نہیں تھنیاں۔ لیکن
زیویں شاعری دیاں ڈوبیاں معنفاں وچ دی عروسی واکوئی مسہ نہیں بندا ایہیں غزل اچے دی عروسی
واکوئی مسئلہ کوئی نہ۔ لفظیں دے ماترے تے وزن دے بعد کہ جیڑا کہتی اے نیں۔ مہیا اے
دے دور اچے غزل انہاں گنجل ادا کھے سماجی حالات تیں ڈیوڈینہم دے تقادات دے نتیجے اچے پیدا
تھیون آلے نویں تیں نو لکے خیالاں دا بار چا سگدی اے۔ قطع نظر ایں چیز توں جو ایہ اعتراض
انہیں اعتراض دی ہک گونج ہے جیڑے کلیم الدین احمد توں گھن تے افتخار جالب تک نے اردو
غزل تے لکیتن۔ میں پورے اعتماد تے یقین نال آکھ سگداں جو انہاں خیالاں دا بار غزل چا سگدی
تے جیڑاں معنفاں انہاں گنتری کیتن ڈوبڑہ، کافی، ربائی، وار، گٹھو، چھلا وغیرہ خورا نہیں
تے اے اعتراض وار دی تھیندے تے سچ دی ثابت تھیندے کیونکہ مہل دی صورت حال چلے کیوں
ہوں متعلق ایہ معنفاں نویں صورت حال نال بہتر نہیں سگدیاں۔ لہذا صورت حال نال غزل

جے کوئی ظلم ہی انعام کر سکے۔

قیصرانی نہیں، فیصلہ دی نہیں، سرایکی غزل میں سرایکی لفظیں و اچھلا پاتی ہوئی اردو
 غزل ہے۔ سرایکی نے اردو کی یاری قبول پائی۔ چڑھا، آدو غزل ولی دکنی دے تھوں
 اپنی اہمیت و اظہار کی گنجی ہی اوں ویلے سرایکی زبان نے اردو غزل دی جہوں مدد دیتی
 ۔ مثال دے طوہ تے ولی دکنی دے اناں چند شعراں وچ خط کشیدہ لفظیں تے غور فرماؤ۔
 ادب کے اہتمام آگے نہ پاوے بارواں بگڑے تہے سائے کی پابوی کوں گردنگ ایاز آوے
 وئی کوں کہنے تو اگر یکہ بگڑے رقیباں کے دل میں کٹاری گئے
 کیا مجھ عشق کوں ظلم نے آب آہستہ آہستہ کہ آتش گل کوں کرتی ہے گلاب آہستہ آہستہ
 کھرتے ہیں جب اپنی زلفاں کوں صبح عاشق کوں شام کرتے ہیں
 زباں بک بک تے ہمیشہ اثر انداز تھیں دیاں رہند۔ تے بک بے دے لفظیں کوں فطری
 طور تے جذب دی کوئیدیاں رہند۔ نیمہ یاں زباں اپنے اصل تے پران تے اصرار کریندن
 اناں وائشتر سنکرت، آلا تھیندے۔ مختلف طبقے تے معاشرے دے لوکیں دے آپت
 دے میل ملاپ نال تے تبدیلیاں آون فطرت دے عین مطابق۔ پاکستان جن دے بعد سرایکی
 تے اردو وچ رابطہ پایا دھ گیا۔ چنانچہ اے کہ اردو والا دن آلا بے سرایکی نل دی لاگے تاں اوکوں
 سمجھ ضرور سکدے تے دکنی ماسرایکی الا دن آلا بے اردو نال دی لاگے تاں سمجھ ضرور سکدے
 جیت ویلے عام صورت حال ہے ول کیا ادب اچھلا وندے فطری اظہار کوئناں تھیں؟ دوسرایکی
 لفظیں، و اچھلا دیکھن دے بعد دی اعتراض کر دتاں تھادی مرضی۔

قیصرانی نہیں آگیتے چل تے کھیندن، سرایکی غزل گو سوچیندا اردو وچ عیس دی سرایکی
 لفظ گول گول کہیں بک لہجہ تے تخلیق کریندے جیہڑی سرایکی مزاج کوں مختلف ہوندی ہاں
 توں علاوہ سرایکی غزل گو اردو، فارسی تے عربی دے لفظ بناں ضرورت درتیندے جہاں تے
 نال اوندے شعری وچ رعب و اب تے پھرت چاہ تے آدیندی ہر مکر سرایکی دی
 سٹھاس، سرایکی زبان واکو لا کو لا جتہ تیں سرایکی سٹھاس و اناں تیں جیک لواتی نہیں آندی۔
 (سوچھلا ۷۷)

رعب و اب تے پھرت پھرت آئی کالھاپٹی جاتے ہما بدن، جادو دبا جیہڑا سرچڑھ تے پھرتے
 میں زباں دے بک بک تے آخری طور تے اثر انداز تھیں دی کالھاپٹی۔ ایتدا ثبوت خود
 جیہڑا قیصرانی دے اپنے شعراں توں ویل ویندے تھیں الزام ہر برائی غزل گو توں

پئے ڈینڈا د احمد لا شعوری طور تے خود کی کئی بیٹن افعال دے مضمون اپجے استعمال نہیں آئے
کچھ لفظ ملاحظہ فرماؤ انہیں دچے انہیں دی بیان کر رہے سرائیکی دی سٹھاس ... کو لاگو لاؤ تے

غیرہ وغیرہ سو کی تلاش فرماؤ۔ CONTENT اثرانیہ (ARISTOCRACY) فارم

(FORM) اردو رابطہ (SEMITIC) LANGUAGE FRANCE

(DIAMETRICALLY) فضا مضمون (CONTENT) — میں اردو لفظ پیش

نہیں کہتے مرنے انگریزی دے لفظ ان تے انہیں دی خصوصیت دی ہے جو پہلے اردو یا
سرائیکی اپجے اکھنڈ لہ انگریزی اپجے سمجھن نہ کر اردو یا سرائیکی اپجے سمجھ نہ آئی ہو دے
میں انگریزی اپجے سمجھ نہ آئے۔

میں جہاں مرنے لہائی جواب دے طور تے پیا کھینداں۔ دگر نہ میڈے نزدیک
محبوب نہیں۔ بال بل اردو میں سرائیکی غزل گویا سٹے معیوب کوئی۔ غزل کوں رو کر
کہتے آخر کی دلیل برڈینڈ جو عوام نے ایکوں قبول نہیں کیتا۔ اسوں میں مغز مے کون تسلیم کر
چھنڈوں جو عوام نے غزل کوں امین میں قبول نہیں کیتا۔ پر سوال اے ہے جو کیا اعلیٰ ادبی تخلیق
واسطے۔ قبول عام کوں میاں بناؤ پچھ سگدے؛ اے تان تھی سگدے جبکہ تخلیق ادب
عالیہ دے میاں تے دی پوری آہے تے مولم اپجے دی مقبول تھی دچے، پر عوام اپجے مقبولیت
کوں تان سند نہیں بنوایا پچھ سگدا۔

ایہ ساری بحث دے بعد میں آگے سگدیں جو سرائیکی غزل اپجی زبان دے مزاج نال پوری
طرح ہم آہنگ ہے۔ CONTENT دے عملے نال دی تے FORM دے عملے نال دی تے
کیں دی بنے حوالے دے نال دی ایندے تے قیون آئے سارے اعتراض غلط ہن۔ ایندے
دچے اتنی توانائی تے تاسہ ہے جہے نہ مرنے خود کوں نہائی بیٹھی ہے بلکہ بہوں جلدی سرائیکی
غزل سرائیکی شاعری دی آبرو دی بن دیسی۔ اپجے دی صورت حال کوں اپجے دا سرائیکی فنکار جو میں
ڈیکھا پتے دل اندے جیڑے نسو سات بن انہیں دا بھر پورا اظہار غزل اپجے پیا کریندے
اے قطعی طور تے کوئی معجزہ عمل نہیں بلکہ جلدے مہو میں حالات تے واقعات دے مطابق
ہک نظریہ عمل ہے۔ این واسطے میں نظریہ عمل کوں کہیں طرح دی نہیں روکیا دیت سگدا۔

محسن نقوی

بارد، اے زندگی دا تماشا عجیب ہے
شاخِ مسیح عصر، محبت صلیب ہے

محرادی دھپ تے سُم کے میگوں آسرا ڈتس؛
میڈا پچھاواں میں خوں وی بد نصیب ہے
ادھن بنڑیا ہے رات والو جھن میڈے کیتے
ہرڈینہ میگوں عذاب ہے، ہر سمجھ رقیب ہے

لفقیں دتیں بارشیں دی پیمبر ہے چاندنی
اے چپ چپا تا چند غضب دا خطیب ہے
آخر نکھڑنا پوسی زیارت دے شوق و پرچ
اوشخص میڈی اکھ توں زیا دقرب ہے
کنڈھی دے کاغذیں تے کہنیدا ہے شاعری
میڈے اداس گھروا اندھارا ادیب ہے

محسن ہجر دی رات کوں پنج دی زکوٰۃ ڈے
سمجھ دی قسم، اے رات ازل تو غریب ہے

بشیر افضل جعفری

شعلہ شعلہ ہے بدن آدم دا
عمر بارود ہے ایٹم بم دا

زندگانی دے ہرے زخماں تے
پھاہا رکھدی ہے اجل ماتم دا
روح دے ساہا مل دے آتے
سایہ رہندا ہے سیاہ پرچم دا

دیکھ تے اپنے ہلرب دی لاش
حاصلہ ڈول گیا رستم دا

خرمی آکے اساڈے دلو پچ
کھول ڈیندی ہے دیر پچ غم دا

لیاں لیراں ہے کلی دا بوھپن
زخم کھادھا بے چین موسم دا

پاک نرگس دی پھٹی چولی وچ
کوئی موتی وی نہیں شبنم دا

عقل آدن کول بے دل ڈرکتے
عشق مہمان ہے کوئی دم دا

کیف انصاری

کیویں ککھاں میڈا سوہنا غزلاں تیڈے نانویں
میکوں حرت دے کالے کھوہ اچ سٹیا درد بھرنویں

تیڈا بھولا بھٹن کیتے اے وی بان مریساں
اکھیں تیڈا راہ جلیں آنویں یا نہ آنویں
بھولے لوک ان ایہ سوچے کے روزیہاڑی اٹھن
ستے سیت جگادن کیتے کاں کاں کیتی کانویں

ڈیکھ ہوا! ایں دنیا دے ہے وڈا جرم ضعیفی
تیڈی مرضی شافیں کوں توں جیویں ناچ پچانویں

ہوشیاں ڈے تے درد گدھوئی جھولی نہیں تھی خالی
ڈکھیں سکھیں تھی گے یارا! لیکھا لاتویں سانویں

تساں ڈسو پیریں تلے کیکوں کیفیت لڑاں
کیویں ٹراں سڑکیں اتے ستے پین پچانویں

نقوی احمد پوری

بیڑھا مونڈھے تے ہے ادبار لبہاواں کیویں
زندگی لاش ہے، ایں لاش کوں چاواں کیویں

تیں جے منہ پھیر گھدا، منہ چا پھر سی قسمت
ڈیکھ ڈھلدا ہے جو سجھ ڈھلدا ہے پچھاواں کیویں
سنگ دل تیکوں بلاون نہ زمانے والے
تیدھی پھرتے میں تصویر سناواں کیویں

میں جو روندناں میڈے پنجاں تے ذرا غورتاں کر
سینہ دے دپے ڈیکھ جو و سدا ہے بنادواں کیویں

جیڑھی صورت کوں دی ڈیکھا اوندی صورت نظرے
میکوں جا جاتا تے پوندا ہے اُلاواں کیویں

میں جو رکدا ہاں، او منہ پھیرتے ٹرویندا ہے
میں جو ٹردا ہاں، او ڈیندا ہے صداواں کیویں

دل کوں ابدان جو بھراتویں تے بھروسہ نہ کریں!
ڈیکھ چاکینا ہے یوسف دے بھراواں کیویں

ریاضِ رحمانی

مکن نہ غم دے پند جیڑے تاں کیا غزل اکھاں
 لہن نہ دل دے تھکیرے تاں کیا غزل اکھاں
 چمن ڈوں ڈیدھاں تاں ہر محل دا ہے جگر زخمی
 ڈہن جو خون دے تر پڑے تاں کیا غزل اکھاں
 وفادی سرنی گو نیدی پر مے ساز بناس
 او دل دے تار نہ چھیکے تاں کیا غزل اکھاں
 میں کتنے وال پوائی بیٹھاں دل دے شیشے
 ملن جے لوک او پڑے تاں کیا غزل اکھاں
 غزال شہر دے لبیاں چوگایاں سکھ گن !
 ڈھکن جو اصلوں نہریں تاں کیا غزل اکھاں

سے بڑا لائق نہیں فریدی

زندگی تے موت دے کھدے تان پیوں کھاپے اساں
ہک پنہ لگدے نئے کتے ہوں ڈوں چپا پے اساں

آس تے امید دی لوتے گئے پل تے ہر قسم
اپنی ہستی کوں سدا ڈیندے ریہے کاپے اساں
مست اکھیں دی اوں مچکی جھیل وچہ آراہ شوق
ہک کنول دے پھل دے خاطر ڈھونڈے کاپے اساں

زندگی دے کھیت وچہ پک گئی اے دل و کھلی فطرت
کیویں شول کا بنے بدھوں لا پوں دلا لایے اساں

اوتاں ساکوں نہ ملن دی دل تسم کھا دھمی دتے
قیس بے پرواہ کو بلسوں کٹیاں جاپے اساں

صدیق طاہر

بن رید سجن دے عیدہ ڈکھی
جڑاں آوے آن مو بھامے

اوکھ ڈے ہر گالھ خوشی دی
سب کوڑے من پرچارے
ہسک سائول سوغات ڈتی
دل نال ڈتے مٹلاوے

اکھیں دے وچ قطر نہ ماوے
پردنیاں بارسہاوے

ڈس روح دا بے سامان کھی
کیوں تیکوں چین نہ آوے

طاہر لوک بگائے نت دے
عیدتاں سجن ملاوے

ممتاز حیدر ڈاہر

خواہش کوں قید کرتے کڈیں اہمیت نہ ڈے
اپنے بدن کوں حبیل دی کوئی صفت نہ ڈے

کیوں اپنے چہرے گیتے چٹے ہانی کچے رنگ
پیش گوئی تانید ڈی غلطی ہے بارش کوں مت نہ ڈے

جو کچھ دی دلہے وچ ہے اوں کوں اسعبار کر
توں خود کوں موہیں دی کوئی کیفیت نہ ڈے

برفانہ ڈیوے خون اساڈا ہوا دی میل
ساڈے سرس تے ساوے دھتیں دی چھت نہ ڈے

لمحہ سکون واکوئی بخشیش وچہ ملے
شاہی نہ ڈے سپاہ نہ ڈے سلطنت نہ ڈے

جیں شکل دی گواہی توں شیشے وی پھر و پنہن
حیدر توں ایجے شخص دی لوکیں کوں بہت نہ ڈے

اقبال سوکڑی

اپنٹری قسمت دے ہوا اکوئی حسین تھولا نہیں
ڈھول ٹھیک آبا میں توں میں کوئی تیرا ڈھولا نہیں

اچ تاں اتنی تیرا چھڑے جو دریا سہم گئی
ہر کوئی بھنگ نہیں پہنچا پئے کتھائیں ادلا نہیں

اپنٹریں سوچیں توں نہ ڈراپنٹریں خیالیں، کول نہرو
جسم دے ست ماڑتیں سرے کوئی گولا نہیں

میں تیرے صحبت نبھا چھوڑی ہے کھل دیں چار ڈنہ
زندگی میڈا ایہو اے سان، دی تیرا نہیں

میں دی اپنے دور دایو سفت ہاں پتہ وکدا نہی
اچ دی میڈی کنڈ پھو کوئی سیتا پور، نہیں

دل کٹا میں تیرے میں یاریں داسر، اے حق
کتنی مدت توں گمراہ اے کھولا نہیں

عزیز شاہد

تیبڑی یادیں دے سمجھ جو لہ گئے ہن
اندھا رہے۔ رات۔ پندے رو گئے ہن

مکانٹراں ڈیونٹرائے ہنوں دے قلعے
مگر پلپیاں تے آکے چھبہ گئے ہن
جہناں دی فات ہی ٹھوڈیم انجسم!
پتہ نہیں کیڑھی چنڈا پا پہہ گئے ہن!

ہوائے دشت! تیبڑی جی تھاتے
سانروے تھکیرے لہہ گئے ہن

نہ اد گل ہن نہ ارجتاں سچیں دیاں
فقط بیریں دے چھالے رو گئے ہن

زباں پھلی گئی تھنے ہو شہ زخمی
اے کیندے ناں دے خنجر دھگئے ہن

چلو یوسف دی چھہ نیلام کروں
ستہیے سے نرخ چپ دے ڈھب گئے ہن

غافی اللہ بادی

پھٹ میڈے چلاؤں پئے گن
 ڈنہہ وصال دے آؤں پئے گن
 شیشے دے کیوں شہراچ یارو
 پتھر دیں وٹاؤں پئے گن

میں تلہی دی گالہ کیتی ہئی
 یار کیوں پتھر چاؤں پئے گن

اپنا چہرہ ڈیکھاں کیوں
 شیشے دی پتھر اڈ پئے گن
 بن تاں تیدے میڈے ناپا
 زامہ قسماں ہاؤں پئے گن

غافی لوک کیوں اتنے سستے
 اپنے آپ دساؤں پئے گن

محمد نواز انجم

دل وچ گھٹا بن تے اٹھی اکھیاں دی سستی پور گئی
ہر پاتے بک چھل بے مگر دل دی اوپا سا چھوڑ گئی

درواں واسطہ او بن گیا ہر پاتے کالی رات ہے
رستہ نظر آندا نمی منزل وی اچ منہ موڑ گئی

برسات دی ایس رت دے دچ ابوسے اوندی یاد دئی
دل دے غماں دے نال بن اور رشتے تلے جوڑ گئی

ظالم دی ظلمی بنی نظر کیجھا ڈکھا یا ہس اشہ !
لاگتی اولیے درد دے فکر اں دے کندے پور گئی

انجم کمرن اد سمجھ دی ہی یا کوئی ڈکھ دا تیرئی
شبنم دی اکھ ہے ترے برنگل دا وی دل او ترور گئی

دل شیر ساجد

سڑکاں اتے شور مچیناں
گھر کوں ڈیکھ تے چپ تھیویناں

چولے رنگ بزم گے بدلاں
اندردی بنیاں لکیناں
سچ آکھاں تاں جھکا مرواں
کوڑ دا اٹا گنہ پکیناں

کنڈ بچوں میڈی عارت نعیت
جھٹھل رنجے مونہہ چیناں
ہر یک دی کمزوری گولاں
اپنے عیب تے پرے پیناں

پیشے تے میڈو، کس نہ پوزی
ڈاڈھے آگے سر نیوڑیناں

بے علمی سینکوں عالم لیتا
ایں زعم اپجے جھوٹ پولیناں

منیر فاطم

میڈے اندر کون پوچھتا ہے
جیہڑا راتیں کوں جگہ پوچھتا ہے

ہمدے دسدے سڑکاں اُتے
کیکوں دُورین لوک پوچھتا ہے؟

آخر ساہ تھرت گئے ہن
اپنے آپ کوں پوچھتا ہے

شہر پر ایا لوک کھماؤ؟
کیکوں دلہے دال پوچھتا ہے

عمر اینویں لنگھو ویسی کیا
اُٹھدے پاندے نیر پوچھتا ہے

سلیم حسن

ٹرداں ٹرداں لو کو سا ہواں مکیاں نے
کڈاں شوق دی لمبیاں ہواں مکیاں نے
شوق دیاں ایہ کہ ہواں راہواں

رکھ دی دھپ چ بھانڑ بن کے ہلے نے
رٹھائے یارتاں ٹھنڈیاں چھاواں مکیاں نے

ہرن چنڈرے سڈاں ہتھ نہ آدند اے
کر کر لمبیاں تھک تھک ہواں مکیاں نے

اڈو پنج، پول نہ انیویں کیوں تہ ساند ایں
تانگاں یار ملن دیاں کاواں مکیاں نے

پھل تے باغ بہاراں توں ہن کے گھنساں
یار دے ہاجھوں حسن چھاواں مکیاں نے

عامر فہیم

خواب میں ڈبڈباں دیگر دیئے
چٹ پدھر تے رتے یکے

منتو منتو پڑھاں قصہ

خالی بوتلاں، خالی ڈبے

بنجوں، بنجوں ڈھانڈی تارے

دستی، دستی، پیلے پیلے

موسخو موسخو بخاری دل دی دنیا

سُنجیاں سُلھیں، اُڑے پڑے

اکھ نوٹاں تاں ذرہ ڈسے

اکھ بھالائیں تاں گکھ نہ نظرے

گھن آسیں کیا بنس بزاروں؟

خانہ بٹی خالی چھتے

دلدار بلوچ

یادوں دی چانٹی ہے تے تیڈا اذراں ہے
سیا دن دی رت دا چڑھیا مہینہ دی نال ہے

مٹاں دے دے دے فتم فی تھیندے اجن تک
اوندا جواب ہے او ہو میڈا سوال ہے

چمدا اں سارے پھلاں وچ بن تلیں گولا
میڈے سجن دے وانگ ایندازنگ لال ہے

دلدار چپ دا چپ میں ذرا بول، ڈس تاں سہی
کیا رنج اے، کیڑھی مونجھ ہے کیس تے طال ہے

ندیم ملک

ہیں تباہوں پیار دی نگری دایزداں چاٹداں
جانے گستاخ ہاں کیوں ہو مہرباں چاٹداں

میں تباہی ہر ادا تے جان کوں داری بیٹھاں
نہ نکل نرض و سنت نہ حج زکاتاں چاٹداں
زخم کھا جو تیغ دا اوں دھار کوں بوسے ڈیوے
ہے جو اعلیٰ ظرت ارجھا میں ادا انسان چاٹداں !

جے آنکھن تاں مہربانے محور اپنا بھل و بھن
جے جھکن ڈہے فلک میں اونگاہاں چاٹداں

لوک ساجدین تاں ہوں قبیلہ گارا و گل
میں تاں اپنا قبیلہ نقشب پائے جاناں چاٹداں

برسرِ مہرِ تبلیغ ایکدے وچ بادہ نوش
جام ہن جاے اندر طسیرِ نعتیہاں چاٹداں

طنز کمر نہ واعظا میڈی توں مے نوشی آتے
جے تکون پھسلن ملک میں ادا دواں چاٹداں

حوروںے ماکھی دالالچ ڈے، نہ زاہد قید کر
میں پندھیڑ دغلہ کوں دی ہک شبستاں چاٹداں

پلک صراط و دوزخ و میزان ہن تیرے بنا
میں تاں ہر تخلیق دے خالق کوں نگراں چاٹداں

ہے برابر اوں جہاں دھن دان بے پے سن سزا
میں غریبیں کہاں ایں دنیا کوں زنداں چاٹداں

گل تے بلبل چن چکوری ہک اسل بن روپ پے
میں ندیم عالم دا ایراجلوہ جہاں چاٹداں

رغمِ یاد

کئی کینھی جو بک لحظہ آدھ کھ سکھ ساڈے پھولے با
 ساڈے پیار دی لاچ رکھے ہاتھ ہر دے پو لے با
 کتھ بے سستی کتھ بے پٹل کتھ بیٹے کتھ مجنوں پانچل
 کئی تال میکل نخل جنگل دچ اپنا جان تے گوسے ہا

روندیں روندیں مر گیا کوئی، ٹردیں ٹردیں مر گیا کوئی
 کون اے روگی جیون دا کوئی، آج تال رانہ چاکھولے ہا

شمع خور کوں بھاپیں لاتے، غفل دے چہ نیر دہاتے
 بجھدیں ہوئیں دی ابدی گئی، کئی خون جگر اگھولے ہا

جیواں کتے تیں یاد مہارے، ڈھیلیاں ٹٹاں اکتے تارے
 کوئی تال یاد فیرا بھلیا آدے ہولے ہولے ہا

طاہر تونسوی

گزرے ہوئے موسم نہیں مسمی ہوئی بھامنگدے جلو
بے روائی دے کیتے بے شک روانگدے جلو

قاتلیں دی بزم چرسہ روانوان جرم ہے
وقت دے سلطان توں زخم ونا منگدے جلو

چپ دی چادر تان تے لکھن دا اے ویلہا نہیں
اپنے موہنوں پول تے اپنی سزا منگدے جلو

شوق خود رہے آہیں رہنمادی لوڑ کیا ؟
منزلیں دی گول دچ رستے جدا منگدے جلو

گذری ہوئی گزراں تے افسوس دا اے وقت نہیں
اکون آ لے وقت دی نویں ہوا منگدے جلو

شہر یاریں توں توقع نہیں سیکوں انصاف دی
عدل دی خاطر تیاں نواں خدا منگدے جلو

حق دی گالہا اکھن سیں طاہر امتحاں ہک جرم ہے
دوستو! ہن سر سچا دن دی دعا منگدے جلو

فرحت نواز

ایکجے خوابیں دے عزا ہیں کوں کتھاں تیں ڈیکھاں
یا د اوندی دا جہنم ہے جتھاں تیں ڈیکھاں

جاگدا بے میڈے دل وچ جیڑا دھڑکن دانگوں
میں دی تاں اوندے کڈھیں دل دے گتھاں تیں ڈیکھاں

پیسار دی بھاء کوں تاں پالائی آں میں چوری چوری
ہن اے خواہش ہے جو ایں بھاء کوں اتھاں تیں ڈیکھاں

دل دا سٹیشہ میں کتھاں گھن تے ونجاں بن و فرست
پتھر ہر پاسے نظردن میں جتھاں تیں ڈیکھاں

قیوم کھوسہ

کے تئیں مٹاں کے تئیں بھٹیاں کتے تئیں رد فریاد کراں
اوتئیں چین نہیں ملدا جے تئیں نہ تیکوں یاد کراں

پھل دی صورت ونگ لہو ہے بخول وانگوں ہے پڑیاں
ارمانیں دی اجڑی دنیاوت کیوں آ باد کراں

پیلے لیر کتیراں ہے ادھر وڑ نہ توں دل دے پنچے
بڈس ہیں دل کوں سوگ تیدے وچ کیوں ہیں ناچاراں

راست کٹے وچ بھر تیدے دے رند و بزم گزینداں
وچ متیں . منگاں دعائیں باہر ورنہ یاد کراں

اکھیں درد دل نیرہا دن تھوڑے بلن کوں سکدے ہن
سٹ گھت یار اے رن رے کے تئیں میں فریاد کراں

میکوں بڑیکھ قیوم اے لوکی ابدن آگئے پاگل جاہل
ساننے آ میں سجدہ کراں دل دی دنیا آباد کراں

عبداللطیف لطفن

چھوڑ مستیاں مندر آگیاں
عشق تیرے دے اندر آگیاں

زل زل تے بک تیرے درتے !
میں پاو لیں قلندر آگیاں

وچ دربار دے ہتھو حنائی
بن سلطان سکندر آگیاں

لطفن تیرے مرضی رہا ! !
بجائویں کمرش چندر آگیاں

پروین عزیز

جیہڑا پڑ سدا نہ ہا نف تا باں وچ

اچ اوچھیدا پئے کتا باں وچ

کھول تے او ندی ذات دے گنجل

خود میڈی ذات ہے عذاباں وچ

جیہڑا سنگتی نہ ہووے ہک پل دا

کیویں ڈیکھاں میں اونکوں خواہاں پچ

آپ اوخو و سہراب لگدا ہے

جیں کوں گویا اساں سراہاں وچ

اونکوں بھل تے تاں ایہو کجھ تیہے

اتساں رلسوں و دے خراباں وچ

سیفل اللہ سینل

حاتم نبطر سوا لی بیٹھاں
ڈوستھیں میں خاں بیٹھاں

دل دیوچ گھپ اندھارا
یاد دے ڈیوے پالی بیٹھاں

من ہا اپنڑاں میلہ برتن
ہنجوں نال اکھالی بیٹھاں

بجھ دی اکھ دچ اکھیں پکے
دل دی آنکھیں بھالی بیٹھاں

بتھیں پا کے پیار داتیشہ
پتھر دادل ڈالی بیٹھاں

سیفل میکوں فخر وڈا ہے
عشق نگر داولی بیٹھاں

نیا زحین نکھویرا

توں ای وعدے توں پھر دار ہیوں سین
اساں اچ تیں نہ کیتی تے کوں نیس

اساں ساڈے مزا جے بھو لڑے لوک
ساڈے پہن کیتے وی نکھاں جیں

جیہڑا ساڈے سراں وی چادر ہئی
اوں جیہاں ول نہ ملی سردائیں

توں تاں بدل میں تیدے بوندے ہو نیس
ساڈی روحاں دچا لے بدن بھیں

نہ ای دشمن ہیں اساں ہک پے دے
تیدے ساڈی تاں دوستی وی نیس

کیا جسر ہئی جو توں وی لٹ گھنیں
اساں بیکار پکڑی تیدے ہی نیس

حادثی شاگر

اے کچھ حسین ان جو کولہوں بلہیدن
پوادیں شیشے دا، پھر مریدن

اے پانی دے وچ ریت دا گھر بناتے
محبت دی سب کیتی کرتی پوندیدن
میں یاریں کوں دی خوب پرکھدے جگستہ
دفن دے بہائے کفن پے لہیدن

بدن وچ تانن طرہ لہودا فی رہ گیا
ولااد پے کیوں دینے وچ ولیندن

ازل توں ہے دستور اہل جفا دا
چڑھاتے چا پوڑی دے ڈاکے کیندن

چھڑا اپنے متقیں کوں رنگن دی خاطر
میڈی آرزو پے چٹ تے کوہنیدن

نواں ظلم شاگر ڈٹھم میکدے وچ
ادا مال پیا سے داسا غرہنیدن

بشیر غمخوار

نکما ہے کوئی بھالویں کتھا ہیں کم کریندا پئے
غم زندگی ہراک بندہ تیدڑا ماتم کریندا پئے

میگوں الواد نا پئے گئے خدائے وقت کوں آکھو
منرا تجویز کر پوئے خطا آدم کریندا پئے

میڈے نکھڑن دانہ ہی آئے نکھڑن دا غم ہو سس
اخیر او جو و دے مو بھاتاں کٹیں دا غم کریندا پئے

سنگردیاں ہن بہاراں ڈیکھ کے تیدڑیں سنگریں کوں

تیدڑے سنبھرن دیاں ریاں بک ایو موسم کریندا پئے

میڈے دل دی شرارت ہے پیا کہیں دا کہ شمنیں

تیکو سرکش بنا چھوڑیں میڈا سر خم کریندا پئے

جے غنچے دا جگر پھٹدے تال او کوں پھیل سڈ بندن چا

زمانہ اے جیڈے صدے سڑھپا چ غم کریندا پئے

فقیری ویس دل زخمی لبیاں تیں شکر دا کلمہ

ادا سنت پیہری دی اساڈا دم کریندا پئے

مشتاقِ ثمر

میں جیندیں کفن اپنا سیتی ودا ہاں
 مرن توں مرن پہلے نیتی ودا ہاں
 میں تیراں دی نوکاں نئے سینے کوں رکھتے
 محبت دی سراج کیتی ودا ہاں
 میڈا دار دے مال رل گئے ستارا
 کیتی سیج توں دل کنڈیتی ودا ہاں
 تساں موت جینکوں سڈنیدے ہو لو کو!
 محبت دی مئے ہے میں پیتی ودا ہاں
 میکوں کئی سیتی تاں کتے تیں سیتی
 میں دروہیں توں میدان جیتی ودا ہاں
 میکوں لوڑ کا فور دی نہیں ذرا بھسر
 میں بے جان بٹ بن آئے جیتی ودا ہاں
 میں شتاق ڈکھیں دی ابدی قبر وچ
 دفن آپ کوں آپ کیتی ودا ہاں

جمشید احمد کھتر

پھل جے کینہیں تو ہاڈے کو لوں پتھر تاں ہن مارو
تو ہاڈے ہتھ دی کئی شے آوے میں نک میڈے یارو

شیخے دے ایس پیالے کو لوں ٹھیک اے سٹی والا
نورٹ جے پو دے گھن ای گھن دوں نواں شہر نزارو

ایں بیڑی تے چڑھو ناں پے اے جے پور بیڑندی
مشکل ہے جو سنگھے ایہا ایں دریا دے پارو

کہیں کوں گئی ہمدردی کہیں ناں کوئی کہیں دامخلص
بر کوئی اپنے وار گلیندے ناں کوئی کہیں دے وارو

سچ جے جرم اے کئی وت مجرم ایہو جرم کر لسن
مقتل بگا میں جوڑ کھڑا دو، نویں کوٹ اسارو

سرمد تے منصور دائمہ دل پیا کھیندے تازہ
تو ہاڈے غلام بن پے اجن کربل دے سردارو

کتر شمت ہو سی جیکر بچسن گھرو دے ککھڑے

بھارے بھانہ بھلے دے کھڑن ہن تاں ڈیکھ چھاو

اعجاز ڈیروی

دلڑی خادم، غلام باندی اے
ایہ تیں نوکر نہاڑے ناں دی اے

کیا بھیا توں جو رس گپیوں میں توں
یاد تیڈی تاں دل دی آندی اے

جیویں اے یار توں کرہیں تیکوں
اوں وی ٹھاندى اے ایں وی ٹھاندى لے

میڈی کوئی کالہ تیکوں نہیں بھاندى
تیڈی ہر کالہ میکوں بھاندى اے

آ جو مہجور دلڑی خوش تھیوے
آ جو مہجور دلڑی ماندی اے

جعفر بلوچ

رواڈ دیکھسوں نارواڈ دیکھسوں
ڈیکھسی جو ساکوں خداڈ دیکھسوں

عقوبت داڈ ریشگی کیوں کروں
خطا کر گھنوں وت سزاڈ دیکھسوں

قیامت دی دا عظمت تکرار کر
اچھاڈ دیکھسوں مہر نہ کھاڈ دیکھسوں

محبت نری بے دماغی نہیں
اساں عقل و دل کوں ملاڈ دیکھسوں

اساں سردی ڈلبیوں اساں جان دی
مگر پہلے کھوٹا کھسراڈ دیکھسوں

دباں یاردی ہے زباں پیاردی
غزل مولتانی سستاڈ دیکھسوں

نہیں جعفر ایٹھج تے آوٹے
اوشاعر ہے شعلہ نواڈ دیکھسوں

بردا سندھی

کو لبہ ہو دیں توں کھڑکھڑہیں
 دور ہوندیں دی دل وچ دیں
 گولن پھولن والے دل گئے
 بڈس نہ اپنا سائول بڈسیں
 نیڑے نیڑے توں دی نیڑے
 ویرٹھے ویرٹھے دیں دیں
 تہڈے ہر ہر حساباتے دیرے
 بردا بھیداے چاتم مستیں!

طلعت محمود

زندگی تجویز کریں واسطے توں خود سسزا
اتھ زمانے تانا نہیں رکھی عزت کو ڈبی تلا

ہیں زمانے وچ جو راس آئی ہے تنہائی میگوں
اے میڈا دستور تیں کشکول چاہنا درا

ہیں زمانے وچ نہیں کنڈھیاں دی گل لینڈیاں میگوں
اچ زمانے دے تانا اے دیوار درہن بیو فنا

لوک زیلی ہن اتھاں بس آدمی دے روپ وچ
نانگ بن انسان کوں انسان اچ ہے کھا گیا

گئی کہیں دایارنی بس کوڑے ناٹے ہن اتھاں
اپنی آئی آپ چا دے وقت اینجھا آ گیا

ظہور احمد آثم قریشی

وچ ہواواں چھوڑ گئیوں ڈیوے وانگوں ہال تے
 ترس دی نہ آیا تیکو فوری میسڈے حال تے
 دیندا ہاں ہوں کوں مناوَن سن دیندے جیکر مٹھا
 رس گیا ہئی میڈا سانول بک نہی جی بکال نئے
 عشق دی خاطر ہوائی پھڑی کھل تیریز نے
 سوہنی دی مہیوال کوں پاتا جیاتی بکال تے
 دقت دا منصور ہم سولی چڑھیاں سچ آکوتے
 سر نہ رکھیا میں کبڑا میں کوڑ دی درساں تے
 ہر کہیں دے غم کوں ہاں دے نال کیوں لیندا و دیں
 کیا تیکوں حاصل تھیںسی آثم ہنساں کوں پال تے

شہین نقیب

یار میکوں قتل کر کھلدا رہیہا
ترس کیتا دی نہیں اوں بے وفا

سول ماری رت جگر دی پی گئے
درد ظالم ڈے نشانی ٹہر گیا

ہر شہر دستی صلیبیاں سج گیاں
انتظار اے دست کہیں منصورا

موت وی منظور ہے فی الحال کجھ
روح کوں تاں انتظار ایسے یاد

اتھ نہیں ہمدردی صابر کوئی
یار کیتے ظلم سہنا پئے گیا

جی - اے کاوش

آج تے ڈیکھ مای اپنے غلام دا گھر
تیں باجھ اینویں لکھ رہے جویں منام دا گھر
ہنجواں دے ہار پزیرے ویلا پیا گزیرے
نہ ڈینہہ کوں بھاہے بلدی نہ ڈیوانا دا گھر

جیں پیرہی کندھ چاکیتی دلدار جان کچھ تے
کتبیاں دی سمجھ بن گئے میڈے اسلام دا گھر

گولن دے دچ فراوی وقت نہ تھیں تیکوں
جتھہ رشتی نہ ہووے سمجھیں غلام دا گھر
کید تیکوں مل گیا ہے برہ بار کمر تے میکوں
خوش تے نہال ڈس دے باقی تمام دا گھر

جیں شخص ہن ونڈایاں الفت دیاں کھر سوغاتاں
کاوش کیوں بن گیا ہے آج انتقام دا گھر

حیدر قریشی

مونجھیں دی خشبوئیں دے وچ موسم گھلج گئے
لقطاں دے وچ کچھ ایں طراں بندے پریم گئے

چاتی ودا اجازہ میں اپنی سنبھان ودا
خود میں توں میڈی ذات داسیشہ بھنچ گئے
رہ گئی اے کیہڑی کالھ ہن اوندے یا میڈے وس
دیے دے ہتھ وچوں دی سب کچھ کھنچ گئے

لنگ چھپ دے وچہ تاں روز و پنجد اتے بھدا ہا
اج او ہمیشہ واسطے میں توں وینج گئے
مفہوم اوندے نال ہا میڈے وجود ودا
او گئے تاں میں وچوں میڈے معنی کٹج گئے

حیدر کہیں دے پیار ودا امدائے ول خیال
مجبوریں کوں سوچ تے ول ہاں بھر پج گئے

حیدر قریشی

فن دا اظہار

شاعر تے ادیب لفظیں دے ذریعے، مصوّر رنگیں دے ذریعے، مجسمہ ساز
 بے کار پتھری کون جیندیں جاگدیں وجودیں دے قریب تر بناون دے ذریعے
 تے موسیقیتاں دے وچوں آوازاں پیدا کرن دے ذریعے اپنے اپنے فن دا اظہار
 کریندن بہ سون وے جے جو شعرا اپنے فن دا اظہار کیوں کریندے ؟
 لیکن ایں سوال دا جواب گولن توں پہلے اساں اے اے اے یکھدوں جو فن دی
 اصل شکل کیا ہے، کیا ہک کاغذ دے اُتے لکھی ہوئی نظم یا افسانہ یا مجسمہ ساز دا
 بنایا ہو یا مجسمہ فن اے ؟ اگر کوئی شاعر یا ادیب کاغذ دی خارجی صورت کول استعمال
 نہ کرے تے کیا ادبکوں شاعر یا ادیب کوئے نامیادیسے ؟ یا کوئی مجسمہ ساز کہیں
 پتھر کون متشکل نہ کرے تے ادب کون فنکار کوئے ناں بنیادیسے جب کہ اوندے
 اندر فن کار دی موجودا ہے ؟ اگہ اساں فنکار کون اوندے فن دی خارجی شکل
 دا پابند کر ڈیوں تاں کیا ایہ ادبی سپرہ کئی دہوی فن پتھر اچ کوئی ہوندا فنکار دے
 ہتھیں وچ تے دماغ وچ ہوندے فن کاغذ دے مکھیں ہویں لفظیں وچ کوئی
 ہوندا، فن کار دے داخلی جذبات تے محسوسات ادبکوں تخلیق کریندن ۔

اطلاوی مفکر کر دے فن دی داخلی اہمیت واقابل ہستی تے اوندے نزدیک فن دی
بنیادی محرک فکار دے داخلی جذبات تے محسوسات ای ہوندن اوندے شاعر و چین ٹیل
نے داخلیت پسندی کون داخلیت پرستی تک پکا ڈتا تے فن دے خارجی اظہار دی
اہمیت کون بالکل نظر انداز کر ڈتا۔ اٹھائیں ہک مسدداں ایہہ پیدا تھیندے کہ
جیس ویلے تک فن دے اظہار دی خارجی صورت پیدا نہ تھیوے تنقید کیوں کمیتی دے نیچے لیکن
اینکے توں وی وڈا المیہ ایہہ ہے جو فن دے خارجی اظہار دے بغیر فن پارہ دی بے موت
ماریا دیندے۔

داخلیت پسندی دے ایس نظریے دے مقابلے تے ڈوجھے پاسوں اساکوں
”ادب برائے زندگی“ دے علمبرداریں نال واسطہ پکدے۔ افلاطون بھاویں اپنی مثالی
ریاست اجوں سارے شاعریں تے فکاریں کون کدھ ڈتا ہا پر او ایں کا لہو واقابل ہا جو اکیھاں
نظمیں لکھیاں دینجن جیندے وچ دیوتاں دی تصویر تے توصیف بروے پرا داکھی شاعری کون
عوام دے ہتھ اپر ڈیون توں پیسے سہکار دی منظوری واپا بند کریندا ہا تاں جو اوند اکوئی
غلط اثر نہ پووے۔ ارسطو نے افلاطون دے انتہا پسند خیالات کو مسترد کیتا پر اس دی فن کس
کون زندگی واپا بند کرن دی اہمیت کو تسلیم کیتا۔ ارسطو دراصل ادب برائے زندگی توں اوکھے
وی طے سر پہلا قدم ہا۔ پر اسے حقیقت دی اپنی جاتے ہے جو ان زندگی دی حقیقتیں کون نظر
انداز کھیندا ہا۔ بلکہ اوندی بوطنقا دی تعمیر ای مقصدیت تے تھیندی اے۔ عصر حاضر
اپر ادب برائے زندگی دے حوالے نال اساکوں سب توں وڈی پیر تاثیر تے کہیں
حد تک ہمہ گیر تحریک ترقی پسندی دی نظر اندی، گو بحیثیت تحریک ہن اسے
تحریک ختم تھی چکی اے پر ایندے مثبت تے مفید اثرات نہ صرف موجود ان بلکہ
اساٹے ادب دے مزاج داکھ حصہ بن چکن ایں تحریک نے سماجی مسائل کون
اقتصادیات دے پس منظر وچ ڈٹھاتے ڈکھایا ایں طرح تحریک بالخصوص علم انساں
پر مقبول تھی۔ برصغیر دے حالات دے مطابق ایندے عمل و عمل اسلامی
ادب دے صورت پر ظاہر تھیا۔ ایہہ تحریک بحیثیت تحریک دی زیادہ
نہیں چل سگی۔ پر ایندے وی اچھے اثرات توں انکار نہیں کیتا وچ سگدا۔
ترقی پسند ادب رالیں دی ادب کون ہک خاص نظریے واپا بند بنا دن دی

پیشکش مکتبی ہی تھے اسلامی ادب والیوں دی ایہا کم کرن دی گوشش کی خفلات صرت
 نظریات دی نوعیت دہا۔ ارب کون مقصدیت تے افادیت دے پیمانے نال
 ڈوبیں ناپن دی گوشش مکتبی۔ اس گوشش دا نتیجہ ایہہ نکلیا کہ فنکار اپنے نظریات
 دا بھونپوہ بن تے رہ گیا۔ تخلیق نظریاتی پردہ پیگندہ دی شکار مکتبی تے رہ گئی۔ من
 دے داخلے نے جمالیاتی پہلوئیں کون نظرا انداز کر ڈتا گیا تے تحریک دے منشر
 کون فنکار دی گنجی اچ چھندا بناتے پا ڈتا گیا۔ ایہہ صورت حال دراصل داخلیت
 پسندی دی "انراط" دے مقابلے تے "تفریط" دی ڈوجھی صورت ہے اس حالت
 اچ فن کار فنکار دی بجائے اس اڈے سا میں ہک ماہر معاشیات تے سیاسی
 لیڈر دی صورت اچ امدے یا مذہبی لیڈر تے اصناف معاشرہ دا ہک دل کارکن
 بن تے سائیں امدے لیکن کیا ہک سچے فنکار کون ایہہ زیب ڈیندے؟

اسل سن اپنے پہلے سوال ڈ وادوں "فن دا اظہار کیوں کریندے؟"
 اردو ادب دے ہک اہم نقاد ڈاکٹر وزیر آغا اس سلسلے لہج وضاحت کریندن
 تے آکھدن: "اصل بات یہ ہے کہ شاعر ارتکاز کے پورے عمل سے گزر کر اپنی ذات اور
 اس کے اسکانات کو اجاگر کرتا ہے اور ذات ایک بحر سیکراں ہے جس کی کوئی نہایت
 نہیں ہے وہ شعور جو عوامی کے عمل میں مبتلا ہوئے اور اپنی ذات کے بطون سے متعارف
 ہوئے انہیں بیشتر رویے سطح سمندر پر تیرتی ہوئی خوب خشک سے مختلف نظر نہ آنے
 میرا ذاتی خیال یہ ہے کہ شاعری میں نظریہ سے کہیں زیادہ اہم وہ زاویہ نگاہ ہے جو
 عرفان کے لہج کا ایک شیریں شہرہ ہے اور جو ایک شاعر کو بڑا شاعر بناتا ہے۔ یہ زاویہ نگاہ
 شاعر کے پورے جسمانی اور روحانی وجود کا مرکزی نقطہ اور اس بات کو ثابت کرتا ہے کہ
 شاعر کی ذات اندر سے جڑی ہوئی ہے اور باہر سے بھی۔ نظریہ تو شاعر کی ذات کے خفلات
 بالائی حصے کے جڑنے کا منتظر پیش کرتا ہے لیکن زاویہ نگاہ اس کے باطن کے دراڑوں کو
 بھرنے کے بعد وجود میں آتا ہے یہی زاویہ نگاہ جب شاعر کے کلام میں منعکس ہوتا ہے
 تو اس کی جالی بیت اور سندرتا اور رکششی دیدنی ہوتی ہے۔"

ایک صوفی جب (عادرا کے) لمس سے مشاہدہ تو خود فراموشی کے عالم میں ہوتا ہے اور
 خود کو انجذاب کی کیفیت سے بچا نہیں سکتا جب کہ فنکار انتہائی جذب کی حالت میں بھی

جاگ رہا ہوتا ہے ننگا اس عالم میں تخلیق کرتا ہے جو صبح کاذب اور صبح صادق کے درمیان کا عالم ہے جب سوتے جاتے کسی کیفیت طاری ہوتی ہے لہذا یہ کہنا کہ تخلیق کے عمل میں شعور قطعی طور پر منہا ہو جاتا ہے تخلیقی عمل کو پوری طرح نہ سمجھنے کا نتیجہ ہے۔ تخلیقی عمل میں ننگار جذب کی حالت کے اندر بھی ہوتا ہے اور باہر بھی اور وہ پہلے اظہار اور بعد ازاں ابطاع نہیں کرتا بلکہ اندر کی کیفیت کو محسوس کر کے کسی نہ کسی میڈیم کے ذریعے اسے ایک ایسی نئی صورت میں ڈھالتا ہے جو اس سے پہلے موجود نہیں تھی جب تک کیفیت یا اس صورت پذیر نہیں ہو جاتا آپ اسے فن پارے کا نام کیسے دے سکتے ہیں۔

(عبیداد بہ شاعر ۱۹۷۱ء)

فن دے اظہار اچ داخل تے خارج دے توازن دی کالہ دا منہ تھی گئی اتے
اسے حقیقت دی کھل تے سامیں آگئی کہ فنکار نظریات دا پابندی ہونا او یقیناً اپنے
ماحول تے اپنے معاشرے توں بیگانہ تھی سگدا پر چھڑے حالات تے تجربات
توں او گزردے تے دل ادھالات تے تجربات او دے اتے جو اثرات مرتب کریندن
انہیں دانکارانہ اظہار ای او ندا اصل فن ہے۔ دل بھانویں او دے ایمانیات و احصہ
ہوندے ہوئے کوئی دی نظریہ او ندی تخلیق اچ موجود ہووے اسان بے شک
او دے فطریئے دی صداقت دے انکاری ہوں پر اسان او ندی تخلیق دی سچائی
دا انکار کوئی کس گیسوں۔ اقبال نے فیض این سلسلے دیاں ڈوں اہم مثالیں بن
بے شک اقبال اسلام پسند ہی تے فیض ترقی پسند، پر انہاں نے اپنی شاعری اچ
نظریات کو ڈھونڈ آلا کہ نہیں کہنا بلکہ انہیں دے تجربات تے مشاہدات جیوں دیلے
انہاں دے لاشعور تک پہنچ گئے تے دل اتھاڑ انہاں نے اپنا تخلیقی سفر شروع کیتا
تے انہیں دی تخلیقی صداقت کوں کوئی چیلنج نہ کر سگیا۔

اسان اپنے لوک ادب دا جائزہ کہوں تے حضرت خواجہ غلام فرید، حضرت
سلطان بابو، بابا بلھے شاہ، خوشحال خان خٹک، دارت شاہ تے شاہ عبداللطیف
بہائی جیوں عظیم فنکارین کوں ڈیکھدوں۔ انہاں دی شاعری دے بعض حصے س کوں اگر
سطحی نظر نل ڈھانڈنچے تاں مذہبی لحاظ ناں قابل اعتراض دی معلوم تعیندن گہرائی اچ

دیکھتے ہیں اسرار و رموز دے عجیب عجیب منظر نظر آمدن۔ انہاں نے خود کوں کہیں خاص نظریے واپا بند کوں نہ لکیتا ہا۔ بلکہ بھری واردات تے صورت حال تال انہاں دا واسطہ ہی تے اونکے معروضی نتیجے وچ انہاندے جو جذبات تے محسوسات ہن انہاں نے انہاں کوں اپنی عظیم شاعری دے روپ وچ پیش کر دیتا۔ زندگی دی حقیقتاں دا ڈھنڈورہ مختلف نظریاتی گروہ پیئڈے رہندن انہیں دی عظیم شاعری وچ او حقیقتاں دی موجود ہن حالانکہ او کہیں نظریاتی پروپیگنڈہ دی آلودگی دا شکار کوں نہ ہن۔

اچ انہاں دا شمار انہاں عالمگیر شاعری وچ تھیندے جیندے وچ یورپ۔ روس، امریکہ۔ افریقہ تے ایشیا دے باقی علاقیاں دے عظیم شاعری شامل ہن۔ حالانکہ اگر نظریاتی حوالاں تال دٹھا ونجے تاں انہاں عالمگیر فنکاراں وچ زمین و آسمان دا فرق ہے گویا عظمت نظریے دی بنیاد تے نہیں بلکہ فن دی صداقت دی بنیاد تے ملی ہے۔ اسان فن دا اظہار ایس ساگوں نہیں کریندے جو اسان ایس نظریے دا پرچار کرنا عیاں نظریے دی تردید کرنی اے بلکہ اسان نظریاتی پروپیگنڈہ دی گپن توں انج تھی تے اپنے تجربات، مشاہدات تے موجودہ صورت حال توں جو کجھ محسوس کریندوں تے دل ادل ویلے اسان تخلیقی وجدان جو کجھ ساگوں اکھدے اسان او کوں بیان کریندوں ایسا ساڈے فن دا منصب ہے۔

حیدر قریشی

ایم۔ اے

شاعری، افسانہ، تنقید

اردو، سماجی

(۱) شفق رنگ

(ضلع جیم پارغاں کے شعرا)

(۲) کمزیر

(بھادپور ڈویژن کے شعرا)

(۳) سرایشی غزل

تعلیم :

صنفاں :

زبان :

چھپاں کتاب :